

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

С.В. Мітіна

ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

Навчально-методичний посібник
для студентів вищих навчальних закладів

Київ
Видавництво Ліра-К
2020

УДК 159.923.2
М66

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Таврійського Національного університету імені В.І.Вернадського
(протокол № 11 від 02.10.2019 року).*

Рецензенти:

Максимова Н.Ю. – професор, доктор психологічних наук, професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки, факультету психології Київського Національного університету імені Тараса Шевченка.

Киричок В.А. – доцент, кандидат педагогічних наук, доцент навчально-наукового центру неперервної професійної освіти Національного медичного університету імені О.О. Богомольця.

Кулаковський Т.Ю. – доцент, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології розвитку та консультування Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Мітіна С.В.

М66 Психологія особистості: навч.-метод. посіб. – Київ: Видавництво Ліра-К, 2020. – 274 с.

ISBN 978-617-7844-03-6

Навчально-методичний посібник містить стислий огляд теорій зарубіжних і вітчизняних вчених, які дають уявлення про психологічну природу особистості та її структуру, розкривають чинники розвитку і формування особистості. В контексті різних наукових підходів розглядаються глибинні причини поведінки особистості, її інтелектуальний та емоційний світ, порівнюються сучасні типології особистості.

Посібник оснащений програмою навчальної дисципліни, лекційним курсом, матеріалом для практичних занять, завданнями для самостійної та індивідуальної роботи студентів, тестовим матеріалом для самоконтролю та контролю знань. Містяться методичні поради відносно виконання та оформлення окремих видів самостійної роботи.

Навчально-методичний посібник розрахований на студентів вищих навчальних закладів зі спеціальності “Психологія” та “Соціальна робота” та викладачів психології.

УДК 159.923.2

ISBN 978-617-7844-03-6

© Мітіна С.В., 2020

© Видавництво Ліра-К, 2020

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
------------------------	---

I. ЛЕКЦІЙНИЙ КУРС

<i>Розділ 1. Психологія особистості як наукова дисципліна</i>	7
--	---

1.1. Основні напрями вивчення особистості. Аналіз поняття “особистість”	7
1.2. Базові категорії психології особистості: людина, індивід, особистість, індивідуальність	10
1.3. Структура особистості	13
1.4. Фактори та механізм розвитку особистості	19

<i>Розділ 2. Психодинамічний напрямок у вивченні особистості</i>	25
---	----

2.1 Психодинамічна теорія особистості Зігмунда Фройда	25
2.2 Аналітична психологія Карла-Густава Юнга	35
2.3. Індивідуальна теорія особистості Альфреда Адлера	42
2.4. Соціокультурна теорія особистості Карен Хорні	46
2.5. Епігенетична теорія розвитку особистості Еріка Еріксона	51
2.6. Гуманістичний психоаналіз Еріха Фрома	60

<i>Розділ 3. Біхевіористичний та соціально-когнітивний підхід у дослідження особистості</i>	65
--	----

3.1. Теорія оперантного наочіння Берреса Скіннера	65
3.2. Соціально-когнітивна теорія особистості Альберта Бандури	74
3.3. Теорія соціального наочіння Джуліана Роттера	78
3.4. Теорія особистісних конструкторів Джорджа Келлі	80

<i>Розділ 4. Диспозиційний напрям у психології особистості</i>	90
---	----

4.1. Диспозиційна теорія особистості Гордона Оллпорта	90
4.2. Структурна теорія рис особистості Раймонда Кеттела	98
4.3. Теорія типів особистості Ганса Айзенка	106

<i>Розділ 5. Гуманістичний напрям у психології особистості</i>	114
--	-----

5.1. Теорія самоактуалізації особистості Абрахама Маслоу ...	114
--	-----

5.2. Феноменологічна теорія особистості Карла Роджерса.....	125
5.3. Екзистенційна психологія Ролло Мея.....	131
5.4. Особистість у логотерапії Віктора Франкла.....	134
Розділ 6. Системно-діяльнісний напрямок в психології	
особистості.....	137
6.1. Діяльнісний підхід до становлення і розвитку особистості (Л.С.Виготський, О.М.Леонтьєв, С.Л.Рубінштейн).....	137
6.2. Погляди вітчизняних учених на психологічну природу особистості (Г.С.Костюк, Г.О.Балл, Т.М.Титаренко).....	143
6.3. Генетико-психологічна теорія особистості С.Д. Максименко.....	156
II. ПРАКТИКУМ.....	173
1. Теми та завдання семінарських та практичних занять.....	173
2. Завдання для самостійної та індивідуальної роботи.....	196
3. Завдання для самоконтролю.....	199
4. Питання до екзамену.....	211
5. Критерії та система оцінювання результатів навчання.....	213
6. Методичні рекомендації до виконання самостійної роботи.....	217
7. Термінологічний словник.....	237
8. Рекомендована література до вивчення курсу “Психологія особистості”.....	242
ДОДАТКИ.....	245

ПЕРЕДМОВА

*“Можно зразуміти космос,
але не себе,
відстань між власне людиною і
його внутрішнім “Я”
часом більше, ніж до зірок”
Гілберт К. Честертон*

Особистість із її неповторним духовним світом завжди була і продовжує залишатись однією з найскладніших проблем людства, яка хвилювала людей ще в глибоку давнину. Особливої актуальності проблема особистості набула тепер, в умовах небаченого динамізму соціальних процесів і досліджується в рамках різних наук і перш за все є предметом психологічного пізнання. Розміркування про сутність людської особистості, чинники та шляхи її всебічного і гармонійного розвитку; пошук відповідей на запитання чому одні індивіди виявляють активну життєву позицію і досягають високого рівня самореалізації, у той час як в інших виникають ускладнення при вирішенні життєвих проблем; на підставі яких особистісних властивостей можна прогнозувати, що певна людина має вірогідність зайняти високі лідерські позиції у майбутньому житті, а інша – ні, відповіді на ці питання студенти можуть отримати під час вивчення дисципліни “Психологія особистості”.

Представлений навчально-методичний посібник розкриває основний зміст навчального матеріалу, передбаченого для вивчення дисципліни “Психологія особистості” під час лекційних, практичних занять, самостійної роботи студентів. При розробці посібника ми намагалися відобразити широту та різноманітність підходів до вивчення проблем особистості у психологічній науці, прагнули доповнити існуючі підручники з психології особистості матеріалами, що відображають погляди сучасних українських психологів на питання сутності особистості, її структури, проблеми розвитку та становлення. Безумовно, що обмеженість обсягу навчального посібника, не дозволила представити з належною повнотою роботи інших вчених-дослідників особистості, але це і

неможливо врахуючи безліч різних теорій і концепцій в рамках яких розглядається проблема особистості. Проте представлені матеріали дають можливість студентам проаналізувати теоретичні позиції різних учених, порівняти схожість і відмінність їх поглядів щодо інтерпретації деяких психологічних феноменів психології особистості.

У відповідність до кожного теоретичного розділу, нами розроблені теми практичних занять із комплексом вправ і завдань різного рівня складності, що сприятиме не лише закріпленню теоретичного матеріалу, а також дозволить студентам відпрацювати отримані знання на практиці. Надані завдання для самостійної роботи студентів ми вважали за необхідне доповнити методичними рекомендаціями щодо їх виконання.

Сподіваємося, що практичні вправи, дискусійні питання для роздумів і міркувань, психологічні методики, що подані в посібники, допоможуть не тільки усвідомленому та творчому засвоєнню теоретичних знань, а також сприятиме розвитку у студентів стійкого інтересу до психології, професійно-особистісному становленню майбутніх фахівців та в цілому підвищенню загальної психологічної культури.

І. ЛЕКЦІЙНИЙ КУРС

РОЗДІЛ 1.

ОСОБИСТОСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

- 1.1. Основні напрями вивчення особистості. Аналіз поняття “особистість”.
- 1.2. Базові категорії психології особистості: людина, індивід, особистість, індивідуальність.
- 1.3. Структура особистості.
- 1.4. Фактори та механізм розвитку особистості

***Основні поняття:** людина, індивід, особистість, суб'єкт діяльності, індивідуальність, структура, спрямованість, досвід, цінності, самосвідомість, психофізіологічні властивості особистості, рефлексія, розвиток, дозрівання, формування, становлення, соціалізація, Я-концепція.*

1.1. Основні напрями вивчення особистості. Аналіз поняття “особистість”

Особистість із її неповторним духовним світом завжди була і продовжує залишатись однією з найскладніших проблем пізнання людини і є предметом пізнання багатьох наук. Проблема особистості вивчається практично всією сукупністю гуманітарних і значною частиною природних наук. Особистість розглядається в рамках філософії, соціології, біології, медицині, психології та інших науках, тобто визначення поняття “особистість” має міждисциплінарний характер.

Філософія розглядає особистість з позиції моральності, свободи, відповідальності, найчастіше з оціночних позицій “добре”, “погано”, “гідно”, “справедливо”. Соціологія розглядає людину в системі відносин з суспільством як його одиницю, тобто проблема особистості у соціології – це проблема місця, яке займає особистість у суспільстві. Педагогіка вивчає особистість як об'єкт навчання і виховання. Історія

дозволяє дізнатися про видатних особистостей, які жили колись. Медицина визначає особистість в термінах норми і патології. У всіх науках особистість обов'язково розглядається в більш широкому контексті, як проблема людини і її життя в суспільстві.

Особистість перш за все є предметом психологічного пізнання. У психології немає області, в якій не був присутній особистісний аспект. При цьому слід помятати, що кожна галузь психології акцентує увагу на певному аспекті дослідження особистості.

Особистість у *загальній психології* – це ядро, інтегруюче начало, що зв'язує воедино різні психічні процеси індивіда, які надають його поведінці необхідну послідовність і стійкість. *Диференціальна психологія* робить акцент на вивченні індивідуально-психологічних особливостей особистості і відмінностей між людьми. *Соціальна психологія* вивчає статус і соціальні ролі особистості у різних спільнотах, її самосприйняття в контексті цих ролей, настанови, міжособистісні взаємини, зв'язки людей у спільній діяльності.

Суттєвий вклад до вивчення особистості вносять педагогічна, вікова, етнічна психологія, психологія праці, психологія розвитку і ряд інших наук.

Психологія особистості – галузь психологічних знань, яка займається вивченням психічних властивостей людини як цілісного утворення.

Предметом вивчення психології особистості як наукової дисципліни є *психологічна феноменологія особистості*.

Психологія особистості вивчає:

- фактори розвитку особистості;
- періодизацію розвитку особистості;
- індивідуальні властивості особистості та їх роль у розвитку особистості,
- структуру особистості та багато інших проблем.

Б. Г. Ананьєв так сформулював *завдання* психології особистості:

- вивчення психічних властивостей і взаємин особистості;
- вивчення індивідуальних особливостей і відмінностей;
- дослідження міжособистісних зв'язків, статусу і ролей особистості в різних спільнотах;
- вивчення особистості як суб'єкта суспільної поведінки і конкретних видів діяльності.

У сучасній психології виділяють наступні **напрями дослідження** особистості: біогенетичний, соціогенетичний, персоногенетичний, культурно-історичний системно-діяльнісний підхід розвитку особистості.

В основі виділення даних напрямів знаходиться детермінація розвитку особистості під впливом середовища і спадковості.

Представників *біогенетичного напрямку* розвиток людини як особистості залежить від певних антропогенетичних властивостей (задатки, темперамент, біологічний вік, стать, нейродинамічні властивості, органічні потреби, потяги тощо.), які проходять різні стадії дозрівання під час реалізації філогенетичної програми виду в онтогенезі.

Основним завданням представників *соціогенетичного напрямку* є вивчення процесів соціалізації людини, засвоєння людиною соціальних норм і ролей, набуття соціальних настанов і ціннісних орієнтацій, формування соціального і національного характеру людини як члена тієї або іншої спільності.

У центрі уваги представників *персоногенетичної орієнтації* стоять проблеми активності, самосвідомості і творчості особистості, формування людського Я, боротьби мотивів, виховання індивідуального характеру і здібностей, самореалізації і особистого вибору, пошуку сенсу життя.

Культурно-історичний системно-діяльнісний підхід розвитку особистості. -властивості людини як індивіда розглядаються як “безособові” передумови розвитку особистості, які в процесі життєвого шляху можуть отримати особистісний розвиток. Соціокультурне середовище є джерелом, що живить розвиток особистості, а не “чинником”, що безпосередньо визначає поведінку. рушійною силою розвитку особистості виступають спільна діяльність і спілкування, за допомогою яких здійснюється залучення особистості до культури.

У рамках системно-діяльнісного підходу особистість розглядається як відносно стійка сукупність психічних властивостей, як результат включення індивіда у простір міжіндивідуальних зв’язків.

Слід зауважити, що на теперішній час не має загально прийнятого визначення особистості. У психології існує безліч визначень особистості, але в основному, вони не суперечать один одному, а доповнюють. Наведемо деякі з них.

“Особистість – людина як суспільний індивід, суб’єкт пізнання і об’єктивного перетворення світу, розумна істота, яка володіє мовою і здатна до трудової діяльності” (А. В. Петровський).

“Особистість – людина як носій свідомості” (К. К. Платонов).

“Особистість – це людина, взята в системі таких психологічних характеристик, які соціально зумовлені, проявляються в суспільних зв’язках і відносинах, є стійкими і визначають моральні вчинки людини, котрі мають істотне значення для неї самої і тих, хто її оточує” (Р. С. Немов).

“Особистість – інтегральне утворення психічних процесів, психічних станів і психологічних властивостей”. (О. Ковальов.)

Особистість – це форма існування психіки людини, яка являє собою цілісність, здатну до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції, та має свій унікальний і неповторний внутрішній світ. (С.Д.Максименко).

Отже, узагальнюючи узагальнюючи дані визначення можна казати, що **особистість** – це людина в системі таких психологічних характеристик, які соціально обумовлені, виявляються у суспільних відносинах, є стійкими і визначають моральні вчинки людини. Особистість найчастіше визначають як людину в сукупності набутих соціальних якостей.

1.2. Базові категорії психології особистості: людина, індивід, суб’єкт діяльності, особистість, індивідуальність

Для розуміння природи особистості, потрібно з’ясувати співвідношення поняття індивід, людина, суб’єкт діяльності, особистість, індивідуальність.

Індивід (від лат. *individuum* – “неподільний”) – це окремий самостійний організм, біологічна істота, представник людської спільноти.

“Дитина народжується як суто біологічна істота, індивід”.
О. М. Леонтєва

Б. Г. Ананьєв виділяв первинні і вторинні властивості індивіда. До первинних він відносив властивості, притаманні всім людям, такі як вікові особливості (відповідність певному віку) і статевий диморфізм (належність до певної статі), а також індивідуально-

типологічні характеристики, у тому числі особливості конституції (складу тіла), нейродинамічні властивості мозку, особливості функцій великих півкуль. Сукупність первинних властивостей індивіда визначає його вторинні властивості: динаміку психофізіологічних функцій і структуру органічних потреб. У свою чергу інтеграція всіх цих властивостей обумовлює особливості темпераменту і задатки людини

Отже, *індивід* – це людська біологічна основа розвитку особистості у певних соціальних умовах. Індивідні якості, тобто притаманні людині задатки, анатоמו-фізіологічні передумови, закладають підвалини створення особистості. Поняття “*індивід*” означає перш за все біологічні властивості, поняття “*особистість*” – соціально-психологічні властивості.

Поняття “*людина*” включає сукупність всіх особливостей, властивих людям, незалежно від того, чи є вони у певної конкретної людини чи немає.

Під поняттям *людина*, ми маємо на увазі, що мова йде про істоту, яка поєднує в собі два напрямки розвитку: біологічний (людина є представником біологічного виду і характеризується певною тілесною організацією, що має такі суттєві ознаки: прямоходіння, наявність пристосованих до праці рук, високорозвинений мозок, особливі морфологічні ознаки) та соціальний (людина є носієм свідомості, що є суспільним продуктом). Тільки в суспільстві і завдячуючи суспільству відбувається розвиток біологічних можливостей людини, формування свідомості, самосвідомості та механізмів саморегуляції.

Взаємодія біологічної і соціальної передумови забезпечує психологічний результат: людина набуває здатність відображати світ у поняттях, планувати і прогнозувати, фантазувати і мріяти, усвідомлювати причини своїх вчинків, діяти розумно.

Отже, в понятті “*людина*” рівномірно представлені біологічний, соціальний і психологічний аспекти. Жодне з них не є домінуючим.

“Людина народжується на світ з генетично закладеними в неї по-тенційними можливостями стати саме людиною”.
С.Д.Максименко.

Поняття *особистість* більш вузьке, акцентоване на суспільній суті людини. Іншими словами, особистість – та ж людина, тільки абстрагована від її біологічної, природної сторони, яка розглядається як суспільна, соціальна істота. Це член суспільства, який виконує певні соціальні функції.